

Harmadik díjazott

HORVÁTH JÁNOS

nemzedékeken átívelő irodalomtudósi munkássága

MAGYAR ÖRÖKSÉG

Az 1878-ban, Margittán született Horváth János azok közé tartozott, akik egész életükben a magyar örökséggel, a művelődés, s ezen belül az irodalom történetével foglalkoztak: ezáltal ő is részese lett a magyar örökségnek. Őrá is áll az, amit a magyar középkori irodalomról szóló könyvének elején írt: „Él a nyelv, e csudálatos hangjelenség”, mely „él s tud a halottakról”, bár „por és hamu mind, kik egykoron beszéltek”.

A tudós tanár nem csupán a tudomány művelésére tanított, hanem a hagyomány tiszteletére is. „Az emberiség – idézte a bölcsességet – kétféle emberekből áll: élőköl és holtaköl; a holtaköl számosabbak.” Az ebből következő feladatokról írt egykori tanítványának, majd barátjának és kollegájának, Szekfü Gyulának: „Az ember sok minden elől szívesen és nem ok nélkül húzódik vissza, amit mások az ő kötelességének mondanak. Egy kötelességünk azonban eltagadhatatlan: tovább adni azt, amit szerencsésebb helyheztesésünkben másoktól kaptunk; az nem a mi személyes tulajdonunk. És hiába érzi az ember, hogy ő méltatlan letéteményese ilyen vagy olyan feladatnak: a rendeltetés felismerése adjon hozzá erkölcsi erőt. Egyik kezével minden jóra való ember valaki másét fogja a múltban, s érzi benne a biztatást; a másik kezét pedig kinyújtja, s várja, hogy általa a lánc tovább folytatódjék. Befogózni a múltba, de zsebre dugni a másik kezünket: azt jelentené, hogy cserben hagyjuk elődeinket, megcsaltuk a holtak reménységeit. Nekem ez régi érzésem, s talán nem is csináltam volna soha semmit, ha a néhaiakra nem gondolnék.” Horváth János felfogása szerint a múlt olyan kincsekkel lát el, amelyekkel el kell számolnunk neki és a jövőnek egyaránt; olyan erőforrás, amely az energiák közvetítőjévé avat bennünket. Ez a talentum-példázat egyszerre szól a tudósnek, a tanárnak és a tanítványnak. *A magyar irodalom fejlődéstörténete* című könyvének bevezetésében olvashatjuk: „Aki irodalomtörténetet ír, alázattal ismerje fel, hogy ő van e kijelölt helyre állítva, s fogja fel erkölcsi nagyságát annak a viszonyoknak, melybe ő, a gyarló egyes ember, lépni készül lelki ősei nagy történeti közösségével.”

A tanárság, amelyre 1903-tól 1923-ig az Eötvös Collegiumban, utána pedig 1948-ig a Pázmány Péter Tudományegyetemen vállalkozott, s a tudomány amelyet művelt, sohasem vált el egymástól: pedagógia és irodalomtörténet ugyanazon tevékenységének két, egymást kiegészítő oldala. Az irodalommal való foglalkozás szerves része volt az ő életszemléletének, életmódjának és világképének; amit átélt, azt mások számára is élménnyé tudta formálni; amivel önmaga gazdagodott, az a tanár egyéniségén át mindig nagyobb körökben áramlott tovább, s nemzedékek indulásának felejtethetetlen energiaforrása lett. A XVIII. század egy, ma már keveset emlegetett költőjével, Orczy Lőrincsel vallotta, hogy nem a tudomány, hanem a bölcsesség a végcél: irodalomszemléletével nevelt életfelfogásra és bölcsességre. Filológiát, a szó szeretetét művelte, saját egykori tanárainak példáját követve, a tanítást pedig történetiségében látva: tanítványaihoz már mint leendő tanárokhoz szólt, tisztelve bennük egyszersmind a tudomány jövőbeli művelőit is. „A tanári pálya – fogalmazta meg *Kezdő hallgatóimhoz* című egyetemi előadásában – [...] nemhogy kizárná, sőt egyenesen feltételezi azt az eszményi tudós készséget, melyre eredeti hivatása szerint nevel az egyetem.” Tudós tanár: ez volt az az ideál és az a cél, amelyet követett, s amelyet tanítványai elé állított.

Az Eötvös Collegium különleges helyet foglalt el az ő életében is. Nem csupán az itt eltöltött negyedszázadról van szó (amelyet hároméves frontszolgálat szakított meg); a kollégiummal való kapcsolat ennél jóval többet jelent mind időbeli kiterjedése, mind mélysége és jelentősége szempontjából: olyan alapviszonyt, amely a személyiség eszményeit, baráti és kollegiális körét, egész tanári és tudósi munkásságát határozza meg. Négy évvel a kollégium megalapítása után kaphatta meg azt az ideális környezetet, amelynek kialakításában ő is részt vállalhatott. Közösség és személyiség találkozása tanárság és tudomány kölcsönös feltételezettségének eszményében, „állandó, belső együttélés a legkülönbébb szakokra készülő társakkal” – az ő egyik kollégiumi beszéde szerint –, egymás segítése, egymás munkájának ismerete és életre szóló barátságok születése, közös gondolkodás az Eötvös Collégium mint továbbadandó ideál jegyében, amely egyszerre erőforrás és életkeret, új hierarchiát formáló, teljesítménycentrikus alap és tudományos önállóságra törekvő szellemi épület. Ez az eszmény számos konkrétumban, életművek formálódásában és összefonódásában él tovább: továbbörökítői mindvégig figyelnek saját történetiségükre: számon tartják az elődöket és a volt tanítványokat kollégiumi és egyetemi tanárként, akademikusként és öregkori barátként egyaránt: így Pais Dezsőt, Szekfü Gyulát, Kodály Zoltánt, Eckhardt Sándort és a többieket.

Tudományos pályája három irányba indult: egyszerre vonzotta az irodalmunk egész múltját összegző fejlődéstörténeti rendszerezés, a verselméleti, verstani gondolkodás és a jelen költészetének elemzése. Az Eötvös Collegiumban dolgozta ki *A magyar irodalom fejlődéstörténete* című szintézisét és Petőfi-monográfiáját; itt kezdte el azoknak a verstani tanulmányoknak és köteteknek megírását, amelyek közül az utolsó 1958-ban jelent meg; s ekkor jelentette meg Ady költészettörténeti újdonságait jellemző könyvét, amelyet 1909 végétől a költővel kötött barátság éveit követték.

A tudós már ekkor szembeállította a hatalommal, s a vele fellépő világnézeti, ideológiai és politikai tényezőkkel a szakmai meggyőződés és a függetlenségre törekvő tudás erejét. 1912-ben Tisza Istvánnak, a folyóirat szerkesztő miniszterelnöknek, a konzervatív tábor egyik vezéregyéniségének véleményével szemben védte meg a tudomány jogait, mikor Ady költészetének poétikai előzményeit Vörösmarty romantikus lírájában jelölte meg. Munkásságának másik alapja a "Tudok-e egyedül lenni?" kérdésre adott válasza volt, azt a paradoxont fogalmazva meg, mely szerint „az egyedüllét, a morális és filozófiai magány a legteljesebb személytelenség a világon. Egyedül csak az tud lenni, aki magával nem törődik”. Az egyedüllét azonban nem jelentett elszigeteltséget. Három irányba is kiterjeszkedett: a múlt felé, élményként, történeti megerősítésként és energiaforrásként; a tanítványból tanárrá és barátta lett társak felé; s a jövő tanárai és tudósai felé, s nem zárta ki az összefogást másokkal tudományos vagy egzisztenciális kérdésekben. Az „*akarok-e* és *tudok-e* független lenni?” kérdése azonban számos felkérés elutasítását jelentette. A személyiség saját eszményeit és axiómáit, energiáit és eszközeit szembesítette a hatalommal, s érvényesítette vele szemben azoknak a közösségeknek alapelveit, amelyekhez jó lelkiismerettel tartozott. Ilyen szakmai közösség volt az Irodalomtörténeti Társaság, az Eötvös Kollégiumi Szövetség, az Akadémia és a Kisfaludy Társaság.

Az egyetemen 1923-tól a magyar szakos tanárok és tudósok nemzedékeit nevelte; közöttük volt József Attila is, aki vizsgáján, 1927-ben, verseiért kapott jelest. Több ezer hallgatója közül hadd emeljük ki azokat az apácákat, akik katolikusnak hitték, azt gondolva, hogy a kolostori irodalomról ennyi beleéléssel csak katolikus tanár beszélhet, s akik később meglepetéssel tapasztalták, hogy a XVI. századi protestantizmusról szólva nem csökken ez az empátia: a kiválasztott korszak és szöveg értelmezését nem határozta meg ilyen megfontolás.

Első, több éven át tartó előadásának címe *A magyar irodalom fejlődéstörténete* volt, ezt követte *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig*, amelyet 1927-ben adott ki, majd *A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése*, amely a következő állításból indult ki: „az irodalmi jelenségeket tekintve, az »ízlés« mögött állandóan ott vannak más nagy érték-kategóriák bírái a felfogó lélekben: az igazé a józan ész, az erkölcsié a lelkiismeret”; s „a mi klasszikus ízlésünk” sem tűri el a másik kettő sérelmét. A tudós saját eszményét irodalomtörténeti múltunkból eredeztette, s ennek tükrében elemezte a műalkotásokat. *A nemzeti klasszicizmus irodalomszemlélete* után, az 1930-as évek elején, az *Újabb magyar lírikusok* című előadás következett, amely Adyval ért véget. Az első egyetemi évtized tehát a kezdetektől a Nyugatig terjedő nagy ívet rajzolta meg; ezzel párhuzamosan szóltak még (a teljességről itt szükségképpen lemondva) az 1927–1928. tanévtől kezdve a középkort, majd a XVI. századot tanulmányozó előadások, amelyek három korszak-monográfiát alapoztak meg (*A magyar irodalmi műveltség kezdetei*, 1931; *A magyar irodalmi műveltség megoszlása*, 1935; *A reformáció jegyében*, 1953).

Amikor 1939 elején egy, az asszimilációról szóló könyvet vitatott meg a *Magyar Szemle*, Horváth János nem tett eleget a szerkesztő Szekfü Gyula felkérésének, aki néhány „törzsökös” magyar hozzászóló véleményét kérte. Fő indoka az volt, hogy, mint levelében írja: „Ki magyar, ki nem? -- ez aktuális politikai kérdés [...]. Ma a magyar állampolgárok közül magyar mindenki, aki nem akar német járomba kerülni.” Másrészt pedig, folytatta: „Volt tanárain, legjobb barátaim, tanítványaim, életemet megmentett orvosaim közt annyi a nem vérbeli magyar, hogy én ezektől mint ’törzsökös’ elkülönülni restellnék”.

1938-ban bekövetkezett súlyos betegsége után az egyetemi tanárságon kívül minden egyéb foglalatosságtól elzárkózott. Az elhárító levelek sorozatából az is szembetűnik, hogy – politikai rendszertől függetlenül – minden intézményes felkérést elutasított, s így a betegsége való hivatkozás következetessége erkölcsi, szakmai, s politikai tekintetben is támadhatatlanná tette a közéletből való kivonulást.

1948-ban viszont, a kényszernyugdíjaztatások idején, ő maga is kérte nyugdíjaztatását, bár az egyetem tartóztatta volna. Ugyanebben az évben nem vett részt a Kossuth-díj átvételén, amelyet, Rákosi aláírásával, lakására vittek el. A már az I. világháború előtt axiómává

érlelődött függetlenség igénye, az ő szavával „lelki szükséglete”, a két világháború tapasztalatai által megerősített, s a politikai szélsőségek elleni meggyőződés ekkor, orvosi nyomatékokat is kapva, lett alapja a nyugodt lélekkel vállalt és viselt öregkori remeteségnek. Mindezt a saját múlt összes tanulsága gazdagította, a még számos kiadatlan kéziratból is álló életművel, s 45 év tanítványaival, akiknek szellemi jelenléte, nemegyszer pedig konkrét szolidaritása mindvégig érezhető volt.

A nyugdíjba menetel azzal is járt, hogy lemondott, ahogy írta, „minden Magyar Auctorságról”. Úgy hisszük, paradox módon ez volt az egyik legfőbb oka annak, hogy a Rákosi-korszakban négy munkáját adták ki, mindegyiket a kiadó kérésére: a *Rendszeres magyar verstant* (1951), *A reformáció jegyében* (1953), a *Kisfaludy Károly és íróbarátait* (1955) és a *Tanulmányok* c. válogatást (1956).

Közülük kiemelendő a reformáció irodalmáról szóló monográfia. Lektorai ideológiai átdolgozást javasoltak; egyikük Engelsnek a német parasztháborúról szóló könyvét küldte el, útmutatásképpen. 1952 őszén írt hivatalos válaszában azonban Horváth János a marxista szemlélet kritikáját adta, azt írva, hogy az irodalmi sajátosságok „nem is mind vezethetők le gazdaságtörténeti alapból: egyéni különbségeket (hajlam, tehetség, temperamentum különbségeit) semmiféle alaptörvényre nem tudunk visszavezetni. [...] [M]eggyőződésem, hogy irodalomtörténeti konstrukció megfelelhet a maga szerény *szakmai* céljának gazdaságtörténetből kiinduló levezetés nélkül is; és ha az 'alap' mibenlétéről nem oktatom is ki (illetéktelenül) olvasóimat, a 'felépítmény'-ben talán tűrhetően elkalauzolhatom őket.” A könyv, bár igen drágán és kis példányszámban, mégis megjelent.

Horváth János számára nemcsak a történeti múlt szolgált energiaforrással, hanem a jelen történeti felfogása, s az utókor ellenőrző tudata is: a kontrollt, mint választott elődei, barátai és kollégái, maga fölé állította, abban a történeti tudatban, amelyet a továbbadás kötelessége létesített a múlt és a jövő között. Kodály Zoltán kondoleáló levelében ezt írta 1961-ben: „munkáját igazán még csak ezután fogják megbecsülni”. Minden azt mutatja, hogy ez megvalósulóban van: számos könyve és tanulmánya, köztük sok posztumusz műve jelent meg; 2003 őszén az MTA Irodalomtudományi Intézete és a magyar felsőoktatás tudományos ülészekkal ünnepelte születésének százhuszonötödik. évfordulóját. Az Osiris Kiadó hat,

ezeroldalas kötetben szándékozik kiadni összegyűjtött műveit, először verstani munkáit, 2004 első felében.

Kodály Zoltán jóslatának beteljesítéséhez tartozik a Magyar Örökség-díj is.

Korompay H. János

irodalomtörténész

Életrajz

Horváth János (*1878. június 24. Margitta, + 1961. március 9. Bp.) irodalomtörténész, egyetemi tanár. Az egyetemet Budapesten, mint az Eötvös-kollégium tagja végzi. 1901-ben bölcsészdoktori, 1904-ben magyar-francia szakos tanári oklevelet szerez. 1909-től az Eötvös-kollégium szakvezető tanára. Az I. világháborúban három évig frontszolgálatot teljesít. 1923-1948. között a budapesti egyetem magyar irodalomtörténeti tanszékének tanára. Fontosabb művei: *Ady és a legújabb magyar líra* (1910), *Aranytól Adyig* (1921), *Petőfi Sándor* (1922), *Magyar ritmus, jövevényversidom* (1922), *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfigig* (1927), *A középkori magyar vers ritmusa* (1928), *A magyar irodalmi műveltség kezdetei* (1931), *A magyar irodalmi műveltség megoszlása* (1935), *Csokonai* (1936), *Katona József* (1936), *Kisfaludy Károly* (1936), *A magyar vers* (1948), *Rendszeres magyar verstan* (1951), *A reformáció jegyében* (1953), *Kisfaludy Károly és íróbarátai* (1955), *Vitás verstani kérdések* (1955), *Berzsenyi és íróbarátai* (1960).